

Hans-Jörg Albrecht

Międzynarodowe tendencje w rozwoju prawa karnego nieletnich

Studia Iuridica Lublinensia 16, 11-33

2011

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

HANS-JÖRG ALBRECHT

Międzynarodowe tendencje w rozwoju prawa karnego nieletnich*

Internationale Tendenzen in der Entwicklung des Jugendstrafrechts

WPROWADZENIE

Na międzynarodowy rozwój prawa karnego dla nieletnich jeszcze i dziś wpływają środowiska, które z perspektywy historycznej wspierały wyodrębnianie dzieciństwa i młodości jako samodzielnych kategorii socjalnych oraz wyprowadzane z tego i uwzględniające specyfikę młodych ludzi reguły prawne ochrony młodzieży, co miało służyć jej dobru oraz wychowaniu. Siłą napędową dla realizacji idei traktowania dzieci i młodzieży popełniającej czyny karalne w sposób ukierunkowany na wychowanie były dziewiętnastowieczne ruchy ratowania dzieci oraz ruchy optujące za wprowadzeniem sądów dla nieletnich (Bala/Hornick/Snyder 2002). Doprowadziły one, najpierw w Ameryce Północnej i w Europie, do powstania systemów i instytucji prawa karnego dla nieletnich, które następnie częściowo przeniesiono do prawa skolonizowanych regionów Afryki i Azji (por. tutaj np. Afande 1997); prawo karne w koloniach, wykazujące własną specyfikę, przyjęło po części cechy prawa karnego wychowawczego (Naucke 1988; v. Trotha 1988).

W konsekwencji prawne postępowanie z nieletnimi sprawcami czynów karalnych przybrało z jednej strony formę (jednotorowych) modeli zorientowanych wyłącznie na pomoc dla młodzieży: popełnienie czynu karalnego jest tu ujmowane jako symptom problemów socjalizacyjnych i rozwojowych, na co reaguje się wyłącznie środkami ze sfery pomocy dla młodzieży, stosując postępowanie pokrewne postępowaniu administracyjnemu (model opieki społecznej nad młodzieżą). Z drugiej strony powstało oddzielone od prawa karnego dla dorosłych

* Referat został przedstawiony na Wydziale Prawa i Administracji UMCS w Lublinie 5 i 6 maja 2010 r., w ramach wykładów dla studentów i doktorantów, na zaproszenie Instytutu Prawa Karnego.

prawo karne dla nieletnich, gdzie zachowano podstawowe struktury prawa karnego (zwłaszcza punkt odniesienia czynu karalnego oraz ostrzejsze formy postępowania karnego) i gdzie zarazem szczególne reguły prawa materialnego i prawa procesowego mają zapewnić wychowawczy skutek interwencji będącej wszelako interwencją prawnokarną. Wskazujące na potrzebę zastosowania środków wychowawczych odchylenia w zachowaniu, niewchodzące w zakres prawa karnego, obejmowane są natomiast prawem o pomocy dla młodzieży (model prawa karnego lub model dualistyczny, por. Marttunen 2008). Globalne rozpowszechnianie się prawa karnego dla nieletnich (w różnorodnych formach) uległo przyspieszeniu w drugiej połowie XX wieku, także przy udziale podmiotów ponadnarodowych (Rada Europy, ONZ itp.).

Powstanie chroniących reguł oraz rozbudowa prawa wychowawczego oceniane są różnie (synteza: Platt 1977). Wyodrębnienie kategorii dzieciństwa i młodości prowadzi bowiem do powstania szczególnego systemu kontroli społecznej, na który składają się specyficzne dla nieletnich normy prawne oraz instytucje wychowawcze i socjalizacyjne (urząd ds. młodzieży, szkoła). System ten wyraża się w koncepcjach przestępczości nieletnich (*juvenile delinquency*) oraz koncepcjach modeli interwencyjnych, skutkujących w przypadku zaistnienia zagrożeń dla wychowania i socjalizacji ingerencją instytucji pomocy dla młodzieży oraz sięgnięciem po środki przewidziane w prawie karnym dla nieletnich. Krytyka domów opiekuńczych (niem. *Fürsorgeheim*) i praktykowanego w nich wychowania w latach 60. i 70. ubiegłego wieku jest świadectwem na to, że motywowane wychowawczo interwencje mogą nabierać charakteru karzącego oraz redukować szanse życiowe (Meinhof 1971). Jeden z krańcowych osądów mówi o pogorszeniu pozycji dziecka, w szczególności jako skutku „odebrania” praw i przyporządkowania statusu socjalnego w społeczeństwie, co niesie ze sobą wykluczenie ze sfer życia, interpretowanych jako ryzykowne (Ariès 1996). W ramach innej pozycji prezentuje się tezę o polepszeniu sytuacji socjalnej dziecka poprzez przejście idei dobra dziecka do (prawnej) organizacji społeczeństwa (de Mause 1997). Młodzież jest jednak kategorią socjalną, do której (obok koncepcji biologicznych, chronologicznych, rozwojowo-psychologicznych) zastosowanie znajdują przede wszystkim koncepcje traktujące o przechodzeniu z jednego statusu socjalnego w inny. Socjalne procesy modernizacyjne przyniosły istotną zmianę w odniesieniu do etapu przejścia w rolę osoby dorosłej, w szczególności wydłużył się znacznie okres fazy młodzieńczej oraz nastąpiły zmiany struktury rodzin – zwrot ku małodzieństwu i dwugeneracyjnym gospodarstwom domowym.

W drugiej połowie XX wieku rozwinęły się międzynarodowe systemy konwencji, reguł minimalnych i zaleceń, wychodzących od Organizacji Narodów Zjednoczonych i jej instytucji oraz od Rady Europy. Wymieniając te czynniki

wpływu, dokonujemy charakterystyki ogólnych warunków rozwoju oraz istniejących ram rozwojowych mogących w imię idei przewodniej, tj. dobra dziecka i oddziaływania wychowawczego, prowadzić do harmonizacji i ujednoczenia prawa karnego dla nieletnich. Międzynarodowa analiza porównawcza wykazuje jednakże istnienie całkiem znaczących różnic w obchodzeniu się z niepełnoletnimi sprawcami czynów karalnych (Winterdyk 2002; Albrecht/Kilchling 2002; Tonry/Doob 2004). Z porównania wynika ponadto, że nie wszędzie powstało prawo karne dla nieletnich w formie oddzielonej od prawa karnego dla dorosłych. Szczegółne przepisy prawnomaterialne i prawnoprocesowe dla osób nieletnich zamieszczone są w wielu krajach w regularnym prawie karnym dla dorosłych (Doob/Tonry 2004). Międzynarodowe porównanie wykazuje ponadto znaczące zmiany w określaniu wiekowych granic odpowiedzialności karnej (Albrecht 2002), co nabrało klarowności w ostatnich dwóch dziesięcioleciach. Zaznacza się rosnąca tendencja podkreślania prawnokarnej odpowiedzialności nieletnich sprawców czynów karalnych, uwypukleniu ulega idea zapewnienia bezpieczeństwa. Wynikają stąd paralele do tendencji w ogólnej polityce kryminalnej; można również założyć, że zwrot „punitivny” objął także prawo karne dla nieletnich (Muncie 2008). Wskazując na pojmowane jako innowacyjne koncepcje resocjalizacji, wstrzymywania procedury karnej oraz alternatyw wobec pozbawiania wolności, prawu karnemu dla nieletnich przypisuje się niekiedy rolę „pionierską” na polu rozwoju ogólnego prawa karnego. Wiodące jest tu wyobrażenie, że liberalne i rozwijane w duchu państwa opiekuńczego koncepcje łatwiej jest przeforsowywać z uwagi na to, że sprawcy czynów karalnych są dziećmi (zaszeregowanymi jako osoby łatwo podatne na zranienie i wymagające ochrony). Natomiast w rzeczywistości różnice czasowe obserwowane porównawczo w prawie karnym dla dorosłych i prawie karnym dla małoletnich w kontekście wprowadzania zmian w uzasadnianiu kar, w rodzaju kar i w formach związanych z postępowaniem karnym, są raczej zjawiskami przypadkowymi, wpływającymi z aktualnie panującego klimatu kryminalno-politycznego (Lappi-Seppälä 2006).

USTALENIE WARUNKÓW RAMOWYCH PRAWA KARNEGO DLA NIELETNICH W PRAWIE MIĘDZYNARODOWYM

Podkreślanie idei wychowania jako szczególnej motywacji i istotnej legitymacji (oddzielenego od prawa karnego dla dorosłych i przede wszystkim przewidującego mniejszą skalę kary pozbawiania wolności) prawa karnego dla nieletnich znalazło swe odbicie w instrumentach międzynarodowych i europejskich, ustalających ponadnarodowe standardy prawa karnego dla nieletnich, kar dla nieletnich oraz wykonywania kary w przypadku nieletnich. Od lat 60. ubiegłego wieku przy reformowaniu i w toku praktycznego rozwoju prawa karnego dla nielet-

nich podkreśla się w szczególności znaczenie dekryminalizacji, wstrzymywania procedury karnej, ograniczania kar pozbawienia wolności oraz dostosowanych do specyfiki młodzieży procedur i instytucji (Schüler-Springorum 1987, 1992; Dunkel 1988; Jung 1994; Gerstein 1996). Reformy prawa karnego dla nieletnich stały w latach 60. i 70. XX wieku na polu międzynarodowym pod znakiem trzech „d” (*decriminalization, diversion, decarceration*), a więc dekryminalizacji, pozasądowego rozwiązywania spraw oraz wyszukiwania alternatyw do kary pozbawienia wolności. Uzasadnienia do realizowanej w zachodnich krajach uprzemysłowionych polityki kryminalnej dostarczała przede wszystkim teoria stygmatyzacji (*labeling approach*), podkreślająca kontraproduktywne oddziaływanie stygmatyzujące postępowania karnego oraz prawa karnego, jak też strukturalno-funkcjonalna teoria przestępczości, w tym – teoria anomii. Polityka ta marginalizuje stosowanie sankcji pozbawiania wolności i umieszcza na miejscu centralnym interwencje zwiększające szanse lub wyrównujące deficyty.

Prawo międzynarodowe odnoszące się do prawnokarnej reakcji na przestępczość nieletnich znalazło uwzględnienie już w Międzynarodowym Pakcie Praw Obywatelskich i Politycznych z 1966 r. Pakt ten zakazuje w art. 6 stosowania kary śmierci w odniesieniu do sprawców czynów karalnych w wieku poniżej 18 lat. Kilka państw uwolniło się jednakże od tego zobowiązania, zgłaszając – tak jak USA – zastrzeżenie do protokołu, które stosowanie kary śmierci wobec osób, które w chwili popełnienia czynu nie osiągnęły jeszcze 18 lat, czyni zależnym jedynie od prawa wewnątrzpaństwowego (Streib 1998). Amerykański Sąd Najwyższy orzekł naturalnie w 2005 r. (przy minimalnej przewadze głosów 5:4), że kara śmierci dla sprawców nieletnich stoi w sprzeczności z 8 i 14 poprawką do konstytucji (*Roper v. Simmons* (03–633) 543 U.S. 551 (2005)); na temat międzynarodowej sytuacji w stosowaniu kary śmierci dla nieletnich sprawców przestępstw por. Hood/Hoyle 2008). Pakt zobowiązuje ponadto do uwzględnienia zasady oddzielania osób oskarżonych od osób skazanych i zasady możliwie najszybszego stawiania osób młodocianych przed sądem celem osądzenia (art. 10) oraz do wprowadzenia wobec nieletnich postępowania, które uwzględni potrzeby reedukacyjne (art. 14). Konwencja o Prawach Dziecka w 1989 r. poszerza sferę zobowiązań i zasad ogólnych, np. orientowanie się według dobra dziecka oraz zasadę oddzielania, zabraniającą umieszczania osób poniżej 18. roku życia (w języku konwencji: dzieci) wraz z osadzonymi osobami dorosłymi. Konwencja podejmuje w art. 37 (b) kwestię polityki unikania pozbawiania wolności i podkreśla, że zatrzymanie lub uwięzienie dziecka może być stosowane jedynie jako środek ostateczny i na możliwie najkrótszy czas.

Przegłosowane 29.11.1985 r. na forum Organizacji Narodów Zjednoczonych zasady minimalne dla sądownictwa dla nieletnich (*Beijing Rules 1985*) uzupełnione zostały zasadami minimalnymi w stosunku do wykonywania kary

w przypadku osób nieletnich (Havana Rules, 14.12.1990) i w stosunku do prewencji przy przestępczości nieletnich (Riyadh Guidelines 1990). Zasady minimalne odnoszące się do prawa karnego dla nieletnich nie mają jednak dla prawa międzynarodowego charakteru wiążącego, służą jedynie jako zalecenia do (respektującego wytyczne w kwestii praw człowieka) kształtowania prawa karnego dla nieletnich – w tym sensie porównywalne są z Europejskimi Regulami Więziennymi (European Prison Rules 2006) oraz z Wzorcowymi Regulami Minimum Postępowania z Więźniami ONZ (Standard Minimum Rules 1957). Przy interpretacji (konstytucyjnego) prawa narodowego oraz konwencji europejskich i międzynarodowych mogą one jednak przejąć funkcję indykatywną, jak wykazało to np. orzeczenie Federalnego Sądu Konstytucyjnego o niezgodności z konstytucją wykonywania kary przez nieletnich z powodu braku podstaw ustawowych (BVerfG, 2 BvR 1673/04 z 31.5.2006; wykładnię tę podzielił również Szwajcarski Sąd Federalny, por. Bundesgericht, Entscheidung vom 12. 2. 1992, BGE 118 Ia, s. 64 i n.). Standardy minimalne Organizacji Narodów Zjednoczonych dla prawa karnego dla nieletnich utrzymane są w tonie ogólnym i odbijają problem ustalenia na płaszczyźnie międzynarodowej w sposób powszechny akceptowanych reguł prawa karnego dla nieletnich, będących czymś dokładniejszym niż tylko ogólnymi dyrektywami. Szczególnego znaczenia nabierają jednakże warunki ramowe, ustalające międzynarodowe standardy minimalne dla sankcji pozbawiania wolności. Przykładowo, Nr 19 Reguł Minimalnych ONZ wymiaru sprawiedliwości w sprawach nieletnich (1985) nakazuje, by umieszczenie nieletnich w ośrodku stacjonarnym było zawsze środkiem ostatecznym, nie może ono być nakazane na czas dłuższy niż to konieczne. Do zgodnie akceptowanych na płaszczyźnie międzynarodowej zasad polityki kryminalnej należy więc założenie, że pozbawienie wolności młodego sprawcy czynu przestępczego winno być stosowane jedynie jako „środek ostateczny” i rozwiązanie „nadmierzające” (o implementacji międzynarodowych wytycznych i ich zależności od gospodarczego i społecznego stopnia rozwoju por. Kiessl 2001). Uchwalone przez Radę Europy w 2008 r. Reguły traktowania młodych ludzi w jednostkach penitencjarnych są kontynuacją zorientowanej na wychowanie i (re)integrację międzynarodowej polityki kryminalnej wobec młodzieży (Rada Ministrów Rady Europy, rekomendacja CM/Rec (2008) 11), lecz zarazem podkreślają, że bazujące na celach wychowawczych prawo specjalne dotyczące wykonywania kary w stosunku do nieletnich winno uwzględniać pryncypia gwarantowane przez prawa człowieka i prawo konstytucyjne.

Odbiciem tej polityki są podstawy normatywne sądownictwa karnego dla nieletnich. Ogólnie mówiąc, w Europie i poza nią dominować zaczyna polityka kryminalna, podkreślająca dobro dziecka oraz cele wychowawcze i traktująca karę pozbawienia nieletniego wolności oraz umieszczenie go w areszcie śledczym jako *ultima ratio* w inwentarzu środków sądów dla nieletnich.

POLITYKA KRYMINALNA WOBEC NIELETNICH W LATACH
60. I 70. XX WIEKU: DEKRYMINALIZACJA, POZASĄDOWE ROZWIĄ-
ZYWANIE SPRAW ORAZ POSZUKIWANIE ALTERNATYW DO KARY
POZBAWIENIA WOLNOŚCI

Dekryminalizacja może w prawie karnym dla nieletnich następować na kilku płaszczyznach. W pierwszym rzędzie chodzi o pytanie, od jakiego wieku następować winna w ogóle odpowiedzialność prawnokarna. W działalności międzynarodowej nie da się w tej kwestii stwierdzić żadnego konsensusu (Doob/Tonry 2004). Nawet w Europie różnica granic wiekowych jest w tej materii poważna, aczkolwiek tam, gdzie zdolność do odpowiedzialności karnej następuje wraz z osiągnięciem 10. czy 12. roku życia – Szwajcaria, Anglia/Walia (10 lat), Holandia, Irlandia (12 lat) – w stosunku do dzieci (podobnie jak w krajach z wyższym progiem wiekowym zdolności do odpowiedzialności karnej) zasadniczo stosuje się jedynie środki przewidziane w prawie o pomocy dla młodzieży. Dyskusja zdominowana była przez długi czas żądaniem przesunięcia wieku zdolności do karnej odpowiedzialności ku gorze i nieograniczania ważności szczególnego, skierowanego na wychowanie prawa karnego dla nieletnich do młodzieży (od 14. do poniżej 18. roku życia), lecz rozszerzenia tej ważności na osoby dorastające (od 18. do poniżej 21. roku życia) i wręcz na młode osoby dorosłe (od 21. do poniżej 25. roku życia). Niemiecki model osądzania w szerszej skali osób dorastających według prawa karnego dla nieletnich nie zdołał jednak uzyskać powszechności. Na płaszczyźnie międzynarodowej (z niewieloma wyjątkami, częściowo przewidywane jest też orzekanie łagodniejszych kar dla osób dorastających) granicę stosowania prawa karnego dla dorosłych oraz wynikających z tego praw ustalono na wiek od 18 lat. Od lat 80. XX wieku następuje zmiana dyskursu o granicach zdolności do odpowiedzialności karnej i granicach stosowania prawa karnego dla nieletnich. Zaczyna w niej dominować postulat, aby obniżyć wiek zdolności do odpowiedzialności karnej lub przynajmniej aby przewidzieć efektywne środki kontrolne wobec osób poniżej progu zdolności do karnej odpowiedzialności (Albrecht 2002; Marttunen 2008, s. 456).

Pojawia się następnie pytanie – o dekryminalizację w prawie karnym materialnym. Dekryminalizację można stwierdzić przede wszystkim tam, gdzie jednostkowe systemy pomocy dla młodzieży za czyny karalne (i inne odchylenia w zachowaniu wskazujące na potrzebę zastosowania środków wychowawczych) nieletnich nie przewidują żadnej odpowiedzialności prawnokarnej i żadnego postępowania karnego, w ich miejsce stosują środki zawarte w prawie o pomocy dla młodzieży, będące reakcją stwierdzenia (indykowanej ewentualnie popełnionym czynem karalnym) potrzeby oddziaływania wychowawczego. Zaczątki materialnoprawnej dekryminalizacji dadzą się stwierdzić w prawie karnym byłych krajów

sojalistycznych Europy centralnej i wschodniej oraz Ludowej Republiki Chin, gdzie ogólny próg karalności osiągany jest dopiero wówczas, jeśli czyn przekroczy określoną skalę szkodliwości społecznej.

Wstrzymanie postępowania karnego przyjęło w skali międzynarodowej różne formy i wszędzie odgrywa ważką rolę. Różnice (i zmiany) pojawiają się przy kwestii, jaka instytucja jest kompetentna do podjęcia decyzji o wstrzymaniu postępowania karnego i jakie konsekwencje z ową decyzją się wiążą (Jehle/Lewis/Sobota 2008). W USA, Holandii, Anglii i Irlandii (częściowo) zadanie przekazania nieformalnego upomnienia lub poczynienie innych kroków związanych z wstrzymaniem postępowania spoczywa na policji, w innych systemach to prokuratura decyduje o tym, czy w danych okolicznościach wniesione zostanie oskarżenie, czy też postępowanie zostanie wstrzymane.

Różnice stają się jasne, gdy uwagę skierujemy na konsekwencje związane z wstrzymaniem postępowania karnego. System angielski postępowania karnego wobec nieletnich charakteryzuje się przykładowo tym, że decyzja o wstrzymaniu postępowania spoczywa w rękach policji; z decyzją taką wiązać się może jedynie przekazanie nieformalnego upomnienia. Radykalną zmianę systemu przyniosła jednak ustawa o przestępstwach i wykroczeniach z 1998 r. (Sec. 65–6). Przed 1998 r. upomnienia stosować można było wielokrotnie, nowe prawo przewiduje natomiast, że może być ono zastosowane tylko w przypadku przestępców, którzy dokonali przestępstwa po raz pierwszy, oraz jedynie wtedy, gdy chodzi o lekkie czyny karalne. Dalsze jednorazowe upomnienie jest ponadto możliwe tylko wówczas, gdy zastosuje się je jako „ostatnie ostrzeżenie”. Jednak w skali międzynarodowej przy wstrzymaniu postępowania przewiduje się powszechnie nałożenie obowiązków, nakazów i zakazów, od których wypełnienia zależy ostateczne wstrzymanie postępowania. Kontekst ten wywołuje krytykę, która zwraca uwagę na ewentualność, że wstrzymanie postępowania niesie ze sobą „rozszerzenie i intensyfikację sieci kontroli” (Cohen 1985).

We Francji przykładowo rozwinął się system wstrzymywania postępowania, który opatrzony jest warunkami, wśród których ważką rolę odgrywa mediacja, naprawienie krzywdy oraz (w przypadku zażywania narkotyków) przymusowe leczenie (Aubusson de Cavarly 1999). Polityka wstrzymywania postępowania uległa zmianie także w Holandii. Od przegłosowanej w 1995 r. zmiany ustawy w miejsce nieniosącego żadnych konsekwencji wstrzymania postępowania wprowadzono taki zapis, że młody przestępca obarczany jest dodatkowymi ciężarami. Zasadniczo chodzi o naprawienie krzywdy oraz udział w tzw. programach „HALT”, w których młodzi sprawcy czynów przestępczych pracują nad zrekomensowaniem winy (Junger-Tas 2004).

W czasie obecnej ewolucji praktyki wstrzymywania postępowania karnego w skali międzynarodowej centralnego znaczenia nabierają: ugoda pomiędzy

sprawcą i ofiarą, naprawienie krzywdy oraz model *restorative justice* (Walgrave/Mehlbye 1998; Mestitz/Ghetti 2005). Dochodzą do tego modele skierowane na połączenie w jedną sieć formalnej i nieformalnej kontroli społecznej oraz różnych instytucji państwowych (np. systemy konferencyjne, por. Doob/Tonry 2004). Dochodzi tym samym również do większego zwracania uwagi na ofiarę czynu karalnego oraz czynnika społecznego.

Praktykowanie wstrzymywania postępowania karnego doprowadziło w każdym bądź razie w większości krajów Europy do tego, że podjęcie postępowania przez sądy lub przez sądy dla nieletnich stało się wyjątkiem. Na przykład w Szwecji poprzez procedurę sądową załatwia się faktycznie jedynie około 15% spraw, w których zasadniczo można wnieść oskarżenie sądowe. Większość spraw zamyka się na płaszczyźnie prokuratorskiej poprzez postępowanie sumaryczne i umorzenie lub odesłanie do instytucji pomocy dla młodzieży (Jansen 2004). Podobny wskaźnik procentowy odnotowuje się także w Holandii i w Austrii (Junger-Tas 2004; Stangl 1992). W rozwijającej się praktyce wstrzymywania postępowania coraz ważniejszą rolę rozstrzygającą przejmuje policja lub prokuratura (czyli egzekutywa), zmniejsza się natomiast znaczenie władzy sądowniczej.

Polityka ograniczania kary pozbawiania wolności w przypadku nieletnich sprawców czynów karalnych uwidacznia się przede wszystkim w ogólnym zmniejszaniu kary pozbawienia wolności w systemach sankcji przewidzianych dla nieletnich oraz w praktyce wymierzania kary, ponadto w sytuacjach, które powstały w związku z egzekwowaniem kary pozbawienia wolności dla nieletnich oraz z pobytem w areszcie śledczym. Systemy sankcji w prawie karnym dla nieletnich charakteryzują się mniej czy bardziej wyraźnymi ograniczeniami kary pozbawienia wolności w stosunku do prawa karnego dla dorosłych. W skali międzynarodowej zauważa się przy tym dwie tendencje. Z jednej strony – jak np. w niemieckiej ustawie o sądach dla nieletnich – kara łączna pozbawienia wolności może niezależnie od kar przewidzianych za popełnione pojedyncze czyny karalne zostać zredukowana do określonego wymiaru maksymalnego, por. § 18 ustawy o sądach dla nieletnich, gdzie maksymalny wymiar kary za czyny osoby nieletniej ustalony jest na 5 lub 10 lat (przy czynach karalnych, za które w prawie karnym dla dorosłych grozi maksymalna kara powyżej 10 lat). W duńskim prawie karnym najwyższy wymiar kary pozbawienia wolności ustalony został na 8 lat. W nowym prawie karnym dla nieletnich w Szwajcarii (2003) najwyższym wymiarem kary pozbawienia wolności dla nieletnich, którzy przekroczyli 15. rok życia, jest jeden rok. Od ukończenia 16. roku życia osoba nieletnia może być w Szwajcarii ukarana karą do 4 lat pozbawienia wolności, jednak tylko wtedy, gdy za podobny czyn w prawie karnym dla dorosłych przewidziano karę minimalną 3 lat, bądź jeśli dokonano szczególnie ciężkiego przestępstwa

z użyciem przemocy (§ 25 szwajcarskiego prawa karnego dla nieletnich). Tym samym sankcje przewidziane w szwajcarskim prawie karnym dla nieletnich pozostają znacznie poniżej tych, jakie przeciętnie stosowane są za czyny przestępcze osób nieletnich w innych krajach europejskich.

Różne kodeksy karne dla nieletnich (względnie kodeksy karne dla dorosłych tam, gdzie prawo karne dla nieletnich uregulowane jest w kodeksie karnym lub gdzie nie funkcjonuje odrębne prawo karne dla nieletnich; por. w Danii – Kyvs-gaard 2004) przewidują dla nieletnich na ogół połowę (lub inny stosunek procentowy) najwyższej kary z kodeksu prawa karnego dla dorosłych (por. na przykład we Francji – art. 20 dekretu z 2 lutego 1945 r. lub austriackie prawo karne dla nieletnich, które *nota bene* w przypadku przestępstw zagrożonych dożywotnim pozbawieniem wolności, tak jak duńskie prawo karne dla nieletnich, przewiduje rozróżnienie za popełnienie czynu, a więc po ukończeniu 16. roku życia maksymalną karę 15 lat pozbawienia wolności, a przed ukończeniem 16. roku życia karę najwyższą – 10 lat pozbawienia wolności) lub zniżenie do trzech czwartych wymiaru kar maksymalnych z prawa karnego dla dorosłych (tak np. fiński kodeks karny, rozdział 3, § 2). Wyjątek w Europie, w której w przypadku nieletnich niemożliwe jest sięganie po najsurowsze sankcje (zwłaszcza karę dożywotniego pozbawienia wolności; względnie najwyższy wymiar przewidzianej dla dorosłych kary pozbawienia wolności; aczkolwiek we Francji w sytuacjach wyjątkowych możliwe jest zasądzenie w przypadku mordu dokonanego przez osobę od 16. roku życia wzwyż dożywotniego pozbawienia wolności, Dillenburg 2003, s. 105), stanowi angielskie prawo karne. W Anglii czy Walii nieletniego sprawcę czynu karalnego można skazać w przypadku ciężkiego przestępstwa z użyciem przemocy lub ciężkiego przestępstwa na tle seksualnym (zwłaszcza przy przestępstwach zabójstwa umyślnego) na dożywotnią lub czasowo nieokreśloną karę pozbawienia wolności (od 2005 r.: uwięzienie celem ochrony społeczeństwa, *detention for public protection*, vgl. § 226 Criminal Justice Act 2003).

Obok zwykłej kary pozbawienia wolności (dla nieletnich) obserwuje się także inne formy pozbawienia lub ograniczenia wolności, które nie są traktowane jako kara pozbawienia wolności (dlatego też nie są one rejestrowane w statystykach wykonywania kary, utrudniając tym samym międzynarodowe porównania praktyki pozbawiania wolności nieletnich sprawców czynów przestępczych – Muncie 2008). Zalicza się do nich formy krótkiego pozbawiania wolności, takie jak niemiecki areszt dla nieletnich lub umieszczenie w zamkniętych zakładach lub centrach wychowawczych.

Alternatywy wobec pozbawiania wolności motywowane są w dużym stopniu tak samo jak polityka wstrzymywania postępowania karnego. Celem jest zmniejszenie stygmatyzacji, chodzi też o ekonomię sankcji i o kierowanie się wychowawczymi aspektami w stosunku do młodych sprawców czynów karalnych,

a także dostrzeżenie domniemanych przyczyn przestępczego zachowania. Alternatywy do pozbawienia wolności określa się dzisiaj jako „sankcje leżące pośrodku”. Podkreślone ma być przez to ich ulokowanie pomiędzy pozbawieniem wolności i wstrzymaniem postępowania karnego. Do „leżących pośrodku” sankcji należą: kara pozbawienia wolności z zawieszeniem na okres próby (co może być połączone z nałożeniem obowiązków i nakazów oraz z różnej intensywności nadzorem), praca użyteczna publicznie, naprawienie krzywdy, zobowiązanie do udziału w kursach treningowych lub stosowane od lat 90. formy kontroli elektronicznej, powiązane z reguły z aresztem domowym, zakazem odwiedzania pewnych miejsc i planami przebiegu dnia (Elliott/Airs/Easton/Lewis 2000; Albrecht 2002; van Kalmthout 2002; Cassidy/Harper/Brown 2005; Moore 2005). Trend zmierza koniec końców ku elastycznej kombinacji różnych sankcji, które mogą być dopasowane do zakładanej – w przypadku pojedynczych nieletnich sprawców czynów karalnych oraz ich ofiar – potrzeby uczenia się, przejęcia odpowiedzialności, kontroli i naprawienia krzywdy.

Poszukiwanie efektywnych reakcji w prawie karnym dla nieletnich w świecie połączonym w jedną sieć prowadzi ponadto do tego, że modele sankcyjne oraz postępowania sankcyjne „wyruszają w podróż”. Obozy wychowawcze *boot camps*, nastawione na wojskowy dryl i dyscyplinowanie (MacKenzie/Hebert 1996), rozpowszechniły się w równym stopniu jak „sądy uczniowskie” (U.S. Department of Justice 2000; s. 9 i n.), godziny policyjne czy też elektronicznie kontrolowany areszt domowy. Choć ewaluacja obozów *boot camps* wykazała, że nie mają one wpływu na przestępczość powrotną (Greenwood 1996; s. 81), zachowują one swą popularność, co wynika chyba z tego, że dobrze komponują się w politykę kryminalną stawiającą na odpowiedzi w duchu *common sense* i skuteczność w odbiorze publicznym.

W wielu krajach pojawiła się ponadto alternatywa wobec aresztu śledczego, gdyż areszt ten z wychowawczego punktu widzenia jawi się jako szczególnie szkodliwa forma pozbawiania wolności. Przy argumentacji za ograniczeniem aresztu śledczego w przypadku podejrzanych o popełnienie czynu karalnego nieletnich podkreślana jest nie tylko zasada współmierności. Wskazuje się w tym kontekście na rolę systemu instytucji pomocy dla młodzieży, na których spoczywa rola zapewnienia realizacji procesu karnego (Cornils 2002; s. 44).

OD IDEI DOBRA DZIECKA ORAZ ODDZIAŁYWAŃ WYCHOWAWCZYCH KU PRAWNOKARNEJ ODPOWIEDZIALNOŚCI I BEZPIECZEŃSTWU

Skierowana na dekryminalizację, wstrzymywanie procedury karnej, alternatywę wobec pozbawienia wolności i na wychowanie polityka kryminalna wobec

nieletnich konfrontowana jest w ostatnich dziesięcioleciach z coraz szerszą skalą sceptycyzmu, co po części prowadzi do – interpretowanych jako zmiana trendu – przemian. W międzynarodowej polityce kryminalnej dostrzega się dziś oznaki wskazujące na rozbrat z typową dla lat 60. i 70. ubiegłego wieku polityką kryminalną reintegracji, wychowania i resocjalizacji oraz z przyjaznym w zasadzie obchodzeniem się z nieletnimi sprawcami czynów karalnych. Zaliczyć do nich można przede wszystkim odrodzenie się technik izolacji i stygmatyzacji, stosowanych również w połączeniu ze środkami wynikającymi z reformy prawa karnego dla nieletnich, przede wszystkim z reformy prawnokarnych sankcji wobec nieletnich. Stygmatyzacja sprawcy czynu karalnego (kary wywołujące uczucie wstydu) przeżywa swój renesans przypuszczalnie właśnie w powiązaniu z odrodzeniem idei *community empowerment* i *community justice* (Etzioni 1998; s. 22). Pratt (2000) w studium o postmoderniczności rozwijających się systemów kar odnosi się do wielu przykładów z zakresu reform prawa karnego dla nieletnich w strefie angloamerykańskiej. Co prawda, argumentowane są one prymarnie ochroną i potrzebą ochrony ofiary oraz społeczeństwa, przede wszystkim jednak zawierają element dyscyplinowania i zagrożenia demaskacją, a tym samym przedmodernistyczną stygmatyzację.

Tendencja do zwiększania bezpieczeństwa poprzez publiczny dostęp do informacji o osobie sprawcy przejawia się w ostatnich latach zwłaszcza w kontekście przestępstw na tle seksualnym wobec dzieci. W sposób zauważalny w systemach ogłaszających dane sprawców przestępstw na tle seksualnym coraz częściej spotkać można także sprawców nieletnich (np. w angielskim „Criminal Justice and Immigration Act” z 8 maja 2008 r.). Zmianę trendu próbuje się wyjaśnić powstaniem „kultury kontroli” (Garland 2001), będącej reakcją na rosące obciążenie przestępczością, na pojawienie się zjawiska przestępczości w bezpiecznych dotąd przestrzeniach socjalnych klasy średniej i na powiązaną z tym utratę legitymacji przez ukierunkowaną na resocjalizację i wychowanie politykę kryminalną. Jest sprawą kontrowersyjną, czy owa zmiana trendu faktycznie nastąpiła, a jeśli tak, jakie regiony ogarnięte zostały zjawiskiem kultury kontroli czy też zwrotem punitywnym (Muncie 2008). Dotychczasowe analizy teoretyczne i empiryczne są w każdym bądź razie w dużej mierze ograniczone do strefy angloamerykańskiej (por. np. Garland 2001, odnoszący się zasadniczo do Anglii i Walii czy USA). Odpowiedź na pytanie zależy z pewnością również od tego, na jakiej bazie danych opierają się badania oraz jakie metodyczne instrumenty stosuje się przy nich. Ponadto należy uwzględnić to, że tylko w przypadku niewielu krajów istnieją wystarczające i solidne informacje na temat praktyki prawa karnego dla nieletnich, na których może się oprzeć przekonująca analiza kwantytatywna.

Analiza ustawodawstwa oraz dyskursów na temat polityki kryminalnej wykazuje, że w ostatnich dziesięcioleciach zaszły poważne zmiany. Ustawodawstwo

w skali międzynarodowej wskazuje na dramatyczny przyrost zjawiska skutecznej medialnie, widocznej oraz natychmiastowej polityczno-prawnej reakcji na spektakularne pojedyncze przypadki przestępstw osób nieletnich; reakcja ta ma ponadto postać rozwiązań, które zawierają elementy demonstracyjne i są dopasowane do potocznego rozumowania (Walter 2001). Nową orientację demonstruje *casus* Bulger, który na początku lat 90. wywołał głęboki niepokój w Anglii (Graham 1998), także *casus* „Mehmet” oraz zjawisko przemocy w metrze monachijskim, czy też publiczne i polityczne reakcje na dotyczącą przeważnie młodych mężczyzn przemoc domową na początku lat 90. (Schumann 1993). Zorientowana na odbiór publiczny postawa w kwestii polityki kryminalnej znalazła szczególnie wymowny wyraz w New Labor Programm „Tough Against Crime and Tough Against the Causes of Crime” (Graham 1998) oraz w zatytułowanym „Już dość przeprosin” (*No More Excuses*) piśmie programowym Ministerstwa Spraw Wewnętrznych (Home Office 1997) – w Anglii i Walii chciano w ten sposób z jednej strony zaspokoić oczekiwania opinii publicznej odnośnie do jednoznacznej odpowiedzi na przestępczość oraz pociągnięcia do odpowiedzialności młodych sprawców czynów kryminalnych, a z drugiej strony wyjść naprzeciw żądanom skutecznej i wczesnej prewencji.

Odpowiedzialność (prawnokarna) wychodzi przez to jako cel na pierwszy plan właśnie w takich systemach, w których dotychczas dominował model zorientowany wyłącznie na pomoc dla młodzieży (model jednorodowy). Tendencja ta objawiła się (przede wszystkim w USA) już w latach 70. i 80. (Ward/Kupchik 2009; s. 89 in.). Dużego znaczenia nabiera obecnie prawnokarna reakcja, której wymiar nie jest uzasadniony dobrem dziecka i potrzebą wychowania, lecz proporcjonalnością do czynu i prawnokarnej przeszłości sprawcy, zapobieżeniem przestępczości powrotnej oraz ochroną społeczeństwa (por. też von Hofer 2003 – o tendencjach rozwojowych w Szwecji oraz angielski „Criminal Justice and Immigration Act” z 8 maja 2008 r.). Nieletni sprawcy czynów karalnych winni być traktowani jako podmioty odpowiedzialne. W dwutorowych, nacechowanych od samego początku prawnokarnie modelach odpowiedzialność prawnokarna lub element winy (mimo retoryki wychowawczej) nigdy nie straciły na znaczeniu.

Zmiana w ustanowieniu celów polityki kryminalnej wobec nieletnich jest również wynikiem zwracania uwagi na czynnik bezpieczeństwa oraz interesy i potrzeby ofiary. Trend ten zmierza ku podkreślaniu generalnej prewencji, co ma uwzględniać zarówno oczekiwania społeczeństwa w kwestii bezpieczeństwa, jak też interesy ofiar czynów przestępczych (Herz 2002; s. 130 i n.). Również rekomendacje Rady Europy z 2003 r. odnośnie „nowych dróg traktowania przestępczości nieletnich” poszerzają konwencjonalne cele wychowawcze systemu sądownictwa karnego dla nieletnich o uwzględnienie interesów ofiar przestęp-

czości (Council of Europe 2003). Można to – jak i wiele innych rzeczy – oceniać jako dezyderat wychowawczy, lecz konsekwencje świadczą w pierwszym rzędzie o charakterze *dual use* zorientowania na ofiary (nie tylko) w prawie kryminalnym dla nieletnich. Orientacja na ofiarę pociąga bowiem za sobą (przy orzekaniu skutków prawnych) w pierwszym rzędzie silniejszą koncentrację na dokonanym czynnie. Przy ukierunkowanych na ofiarę rozważaniach nad orzeczeniem ciężar czynu musi odgrywać szczególną rolę z tego względu, że w centrum uwagi znajdują się doznane obrażenia oraz materialne szkody (Albrecht 2002). Ciężar winy jako kryterium skłania zresztą do zajęcia postawy uwzględniającej w równej mierze odwet i wyrównanie win. Branie tych czynników pod uwagę stanowi asumpt do postawienia kwestii, czy dla zaspokojenia potrzeby bezpieczeństwa nie należy uczynić więcej, niż zapewnia to nakierowane na wychowanie prawo karne dla nieletnich.

Zmianom sprzyja fakt, że skupiająca się na wychowaniu i resocjalizacji polityka kryminalna wobec nieletnich oraz ustawodawstwo XX wieku były przede wszystkim następstwem posunięć rozrastającej się biurokracji socjalnej oraz skutkiem rozszerzenia oddziaływania państwa opiekuńczego – w mniejszym stopniu wynikały one z dowiedzionej teoretycznie zasadności bądź z oparcia na wynikach badań empirycznych. Na silny przyrost rejestrowanej przez policję przestępczości dzieci i młodzieży w latach 90. i odnotowane w tym czasie nasilenie rejestrowanych przez policję deliktów przemocy, której sprawcami byli nieletni (Tonry/Moore 1998; Snyder/Sickmund 1999), przedstawiciele metod wychowawczych z reguły reagowali postawą w duchu „Dalej tak” i „Trzeba tego więcej”. Są to reakcje, które w sposób oczywisty nie mogą zatrzymać sygnalizowanej wyżej utraty legitymacji. Badania empiryczne przemawiają za tym, że notowany przyrost przestępczości dzieci i młodzieży w dużej mierze jest wynikiem większej gotowości społeczeństwa do zgłaszania naruszeń prawa oraz skutkiem osłabienia nieformalnych systemów kontroli zachowań, odzwierciedla więc wyczulenie społeczeństwa na przemoc. Przy przestępczości nieletnich z użyciem przemocy chodzi w dużej mierze o naruszenie nietykalności osobistej oraz rozbój w przestrzeni publicznej i w gronie rówolatków (Stevens/Kessler/Gladstone 2006; s. 18).

W odbiorze społecznym oraz w polityce prawnej utrwała się jednak obraz narastającego problemu przemocy dokonywanej przez nieletnich, wobec którego zorientowana jedynie na dobro dziecka i wychowanie praktyka prawa karnego dla nieletnich nie daje już żadnych adekwatnych odpowiedzi i nad którym zdaje się być tracona kontrola (Harrikari/Satka 2006). Spojrzenie na problem przesuwa się i zawęża zarazem do tej akcentowanej przez media i polityków zajmujących się kwestiami przestępczości ekstremalnej przemocy praktykowanej przez nieletnich i do grup sprawców ciężkich przestępstw. Wśród tematów dominuje przede wszystkim przemoc uliczna i kwestia groźnych sprawców, przestępczość

młodych imigrantów oraz przestępczość dzieci niepodlegających jeszcze rygorom prawa karnego dla nieletnich, a także występujący w wielkich miastach fenomen przestępczości band i przestępczości grupowej. Przemiany społeczne i gospodarcze ostatnich dziesięcioleci doprowadziły także w europejskim krajobrazie wielkomiejskim do powstania znanego już od dawna w innych regionach fenomenu gettoizacji (Lagrange/Oberti 2006), w wyniku której pojawia się zjawisko znaczącej dezintegracji społecznej, procesów marginalizacji oraz utraty kontroli społecznej przez rodzinę i sąsiadów.

Poruszanie „czułych” tematów, takich jak przemoc młodych imigrantów, prezentowane w mediach jako całkiem niewystarczające (bo za łagodne) prawo karne dla nieletnich, a także szczególna rola, jaką w wielu krajach w toku politycznych kampanii wyborczych najnowszego okresu odgrywa bezpieczeństwo – wszystko to są sygnały trwałej zmiany klimatu społecznego i polityczno-prawnego. Na plan pierwszy wysuwa się cierpienie ofiar przemocy oraz pytanie, jak efektywnie można chronić społeczeństwo przed przemocą. Choć wiele pozycji współczesnej literatury na temat polityki kryminalnej wobec nieletnich podejmuje próbę wyszukiwania także w obecnych tendencjach rozwojowych argumentów przemawiających za XIX-wiecznym kursem na wychowanie, to coraz silniejsze są sygnały stałej korekty polityki kryminalnej wobec nieletnich, w której elementami wiodącymi w traktowaniu młodych sprawców przestępstw są: kara i odwet, pozbawienie wolności i zapewnienie bezpieczeństwa.

Trwała zmiana klimatu polityki kryminalnej wobec nieletnich nastąpiła przede wszystkim w USA. Zdanie *Adult crime = adult time* wyraża formującą się od końca lat 70. politykę, w duchu której nieletni sprawcy czynów karalnych nie powinni już być przez prawo karne traktowani w sposób uprzywilejowany i w przypadku popełnienia ciężkich przestępstw mają być skazywani przez sądy dla dorosłych na przewidziane dla dorosłych kary. Wyrażna większość obywateli USA popiera taką politykę (59% opowiada się za skazywaniem młodzieży popełniającej delikty z użyciem przemocy na kary przewidziane dla dorosłych – Sourcebook of Criminal Justice Statistics 2003, s. 143; porównywalne wyniki – Johnson 2009; s. 59). W amerykańskich stanach federalnych (także w kilku europejskich systemach prawa karnego, por. Albrecht/Kilchling 2002, sprawozdania o sytuacji w Belgii, Danii czy Francji) możliwość osądzania nieletnich jak dorosłych, w oparciu o prawo karne dla dorosłych, istniała zawsze. W orzeczeniu *Kent v. United States* (383 U.S. 541, 566–67 (1966)) amerykański Sąd Najwyższy ustalił kryteria, jakich przestrzegać należy przy przekazaniu nieletniego do sądu dla dorosłych – minimalny wiek, ciężar czynu przestępczego, uprzednia karalność. Wzrost aktów przemocy dokonywanych przez nieletnich w drugiej połowie lat 80. i na początku lat 90. ubiegłego wieku (Blumstein/Rosenfeld 1998) doprowadził do tego, że zakres motywów, na podstawie których może nastąpić stosowanie prawa

karnego dla dorosłych w stosunku do nieletnich sprawców czynów karalnych, został znacząco rozszerzony (Griffin/Torbet/Szymanski 1998). Na planie pierwszym stoi bowiem bezpieczeństwo publiczne. Szacuje się, że według przepisów prawa karnego dla dorosłych rocznie skazuje się około 200 000 nieletnich sprawców czynów karalnych (Doob/Tonry 2004; s. 9). W niektórych stanach USA warunki stosowania prawa karnego dla dorosłych w stosunku do nieletnich są jednakże bardzo różne. Wiek minimalny osób objętych tą praktyką waha się pomiędzy 7 i 15 latami; w niektórych stanach istnieje przymus stosowania prawa karnego dla dorosłych przy popełnieniu określonych ciężkich czynów karalnych (zwłaszcza przy przestępstwach zabójstwa umyślnego). Ponad 30 krajów wprowadziło również zasadę, że po pierwszym zastosowaniu prawa karnego dla dorosłych osoba nieletnia w przypadku ponownego popełnienia czynów karalnych będzie już stale traktowana jak dorosła (*once an adult/always an adult*). Praktyka oraz następstwa stosowania prawa karnego dla dorosłych w stosunku do nieletnich spotykają się z krytycznymi komentarzami. Podnosi się szczególnie kwestię szczególnej uciążliwości, jaką niesie ze sobą odbywanie kary pozbawienia wolności przez nieletnich w zakładach karnych dla dorosłych (Young/Gainsborough 2000; s. 6 i n.: wymienia się podwyższony procent samobójstw oraz wysoką wiktymizację poprzez przemoc i delikty seksualne). Szczególne problemy wynikają przy zasądzeniu dożywotniej kary pozbawienia wolności, zwłaszcza jeśli nie dopuszcza się przy tej karze możliwości zwolnienia celem próby (kara taka wymieniana jest w art. 37 Konwencji o Prawach Dziecka z 1989 r. – obok kary śmierci – jako sankcja, która nie może być stosowana, jeśli czyn karalny popełniła osoba poniżej 18. roku życia). Wśród znajdujących się w 2008 r. w amerykańskich więzieniach 6807 nieletnich przestępców odbywających karę dożywotniego pozbawienia wolności, 1755 odbywało tę karę bez możliwości warunkowego jej zawieszenia (Nellis/King 2009; s. 4).

Zjawiskiem świadczącym o zmianach w Niemczech jest zastrzeżona i dodatkowa izolacja ze względu na bezpieczeństwo społeczeństwa, stosowana wobec osób dorastających, a od 2008 r. zasadniczo możliwa do zastosowania także wobec popełniającej czyny karalne młodzieży poniżej 18. roku życia. Należy nadmienić, że polityka kryminalna cechuje się retoryką, która przypadki izolacji ze względu na bezpieczeństwo społeczeństwa w prawie karnym dla nieletnich przedstawia jako ekstremalne (i – jeśli wierzyć oficjalnym uzasadnieniom – prawie nieprawdopodobne) wyjątki. Jednak już samo zasadnicze otwarcie się prawa karnego dla nieletnich na cele izolacji i bezpieczeństwa stanowi zdecydowany odwrót od idei wychowawczej. Otwarcie to spowoduje bowiem, że możliwości te będą wykorzystywane. Niemiecki „apetyt” na izolację ze względu na bezpieczeństwo społeczeństwa, także dla nieletnich sprawców czynów karalnych, nie jest żadnym zjawiskiem wyjątkowym. Zabezpieczające pozbawienie wolności jest następ-

stwem polityki kryminalnej, jaka w skali międzynarodowej szczególnie akcentuje problem niebezpiecznych sprawców czynów karalnych oraz ochronę ofiar przemocy seksualnej (por. np. dla Belgii – Adam/de Fraene/Jaspart/van Praet 2009; s. 70 i n.). Od 2007 r. w Anglii i Walii „kara pozbawienia wolności celem ochrony społeczeństwa” może być stosowana także wobec nieletnich sprawców czynów karalnych. Pozbawienie wolności nabiera tym samym charakteru zabezpieczającego. Nowa kara składa się zasadniczo z bezterminowego pozbawienia wolności. Sędzia przewiduje minimalny czas odbycia kary, przed upływem którego nie można orzekać o przedterminowym zwolnieniu warunkowym.

Idea zapewnienia bezpieczeństwa wobec niebezpiecznych przestępców znalazła więc swoje odbicie także w sferze prawa karnego dla nieletnich. Polityczno-prawne, kontrowersyjne debaty na temat adekwatnych reakcji na aktywność nieletnich groźnych sprawców, względnie nieletnich sprawców aktów przemocy, nie ograniczają się naturalnie do Anglii. W duńskim prawie karnym dla nieletnich wprowadzono na przykład tak zwaną sankcję młodzieżową (ustawa nr 469 z 7 czerwca 2001 r.). Przewidziano w niej intensywne traktowanie przez okres dwóch lat, w tym do jednego roku w zakładzie zamkniętym, motywując to potrzebą skutecznej reakcji na „twarde jądro” nieletnich, niedostosowanych społecznie sprawców czynów karalnych (Cornils 2002; s. 42). Zarządzenie (czasowo nieokreślonej) izolacji ze względu na bezpieczeństwo społeczeństwa w przypadku nieletnich sprawców czynów karalnych możliwe jest także w Danii i Finlandii (Nemitz 2002; s. 147). Niektóre ustawy karne dla nieletnich (np. holenderskie, francuskie i belgijskie prawo karne) przewidują ponadto możliwość osądzania nieletnich według prawa karnego dla dorosłych i stosowania przy tym kar dla dorosłych. W praktyce holenderskiej możliwość stosowania prawa karnego dla dorosłych (i przewidzianej dla dorosłych kary pozbawienia wolności) wykorzystywana jest do dziś dnia rzadko (Ministry of Justice 2002), lecz istnieje tu potencjał, który będzie mógł być natychmiast wykorzystany przy zmianach dotyczących zapewnienia bezpieczeństwa.

Společne przemiany w wielu nowych demokracjach centralnej i wschodniej Europy doprowadziły natomiast w polityce kryminalnej wobec nieletnich do wzmocnienia roli instytucji pomocy dla młodzieży i do powstania tendencji charakterystycznych dla państwa opiekuńczego; nastąpiło także złagodzenie niegdyś nader twardej praktyki sankcji wobec młodych sprawców czynów karalnych (por. np. Valkova 2002). W tym duchu pisze się także o Rosji, gdzie od 2000 r. liczba więzionych nieletnich sprawców czynów karalnych bardzo się kurczy, choć nadal wyraźnie utrzymuje się na wyższym poziomie niż w krajach Europy Zachodniej (McAuley/Macdonald 2007; s. 2).

Obserwacje dotyczące ustawodawstwa, programów polityki kryminalnej oraz publicznych dyskusji świadczą o tym, że w prawie karnym dla nieletnich nastę-

puje zmiana w kierunku akcentowania prawnokarnej odpowiedzialności, kontroli i bezpieczeństwa. Nie jest to jeszcze odpowiedź na pytanie, czy i na ile zmiany te odbiją się na praktyce prawa karnego dla nieletnich. Przy analizie porównawczej sankcjonowania nieletnich sprawców czynów karalnym staje się przed problemem istnienia niewystarczającego zasobu danych. Statystykami dysponuje niewiele krajów, a i te istniejące zapewniają tylko fragmentaryczny wgląd w liczby objętych sankcjami dzieci i młodzieży. Szczególnie wyraźnie jest to widoczne przy ocenie tendencji rozwojowych kary pozbawienia wolności u młodych sprawców czynów karalnych. Ujęcie statystyczne więźniów przez Radę Europy zależne jest od tego, czy jakaś sankcja zostanie zadeklarowana jako kara pozbawienia wolności, czy też nie. Nie są rejestrowane takie formy pozbawienia wolności jak areszt czy umieszczenie w zamkniętych zakładach. Tym samym jest też zrozumiałe, że relatywne, opierające się na tych danych liczby – odnoszące się do pozbawiania wolności nieletnich w Europie – mocno się od siebie różnią (Pitts/Kuula 2005; Muncie 2008). Gdyby jednak włączono w bazę danych inne formy pozbawienia wolności, wówczas różnice byłyby mniejsze (Marttunen 2008).

W większości krajów przynależących do Rady Europy nieletni więźniowie i podejrzani w aresztach śledczych stanowią zdecydowaną mniejszość. Przeciętny udział osób poniżej 18. roku życia w liczbie osób więzionych w Europie wynosi 2–3% (WODC 2006; s. 125 i n.). Na przykład w 2005 r. do szwedzkich więzień dostarczono 10 nieletnich więźniów, z tego jednego w wieku 16 i dziewięciu w wieku 17 lat (Swedish Prison and Probation Service 2006; s. 1). W Niemczech w dniach dokonywania obliczeń stwierdza się w zakładach penitencjarnych dla nieletnich obecność około 50 więźniów w wieku 14 lub 15 lat. Liczba nieletnich więźniów (14–17-letnich) wynosiła w ostatnich latach w dniach dokonywania obliczeń niespełna 800 (Statistisches Bundesamt 2008; s. 14). W dniu 31.03.2008 r. w Anglii karę dożywotniego pozbawienia wolności względnie karę pozbawienia wolności celem ochrony społeczeństwa odbywało 818 młodych osób w wieku poniżej 18 lat (www.hmprisonservice.gov.uk/adviceandsupport/prison_life/lifesenencedprisoners/). Dla porównania: tego samego dnia w Niemczech w zakładach penitencjarnych dla nieletnich więzione były 683 osoby nieletnie – Statistisches Bundesamt 2008, s. 16).

Praktyka kryminalna wobec nieletnich zdominowana jest ponadto przez wstrzymywanie postępowania karnego oraz szerokie stosowanie sankcji intermedialnych. Obejmuje się nimi popełniane przez nieletnich czyny karalne o przeciętnej skali, charakteryzujące się małym ciężarem, oraz jeśli sprawca popadł w kolizję z prawem po raz pierwszy. W tym sensie praktyka prawa karnego wobec nieletnich kieruje się ogólnymi kryteriami, które cechują w skali międzynarodowej także prawo karne dla dorosłych. Selektywne stosowanie kary pozbawienia wolności oraz dominacja wstrzymywania postępowania karnego i sankcji

intermedialnych nie musi wszak bezwzględnie oznaczać, że praktyka i leżące u jej podstawy cele pozostały takie same. Rozszerzenie nadzoru elektronicznego, godzina policyjna i akcentowanie znaczenia restytucji jest wskazaniem na to, że (także w związku ze stosowaniem alternatywy do kary pozbawienia wolności) większego znaczenia nabrały inne cele niż cele wychowawcze, a mianowicie: ścisły nadzór, kontrola ryzyka, uzmysłowienie sprawcy, że popełnił niesprawiedliwość, a także zadośćuczynienie.

POLICJA, PREWENCJA I GOSPODAROWANIE RYZYKIEM

Szczególna rola polityki kryminalnej wobec nieletnich dzieci i młodzieży będącej intensywnymi sprawcami czynów z użyciem przemocy idzie w parze z rozwojem różnych form prewencyjnych i zorientowanych na umniejszanie ryzyka strategii, które w skali międzynarodowej kształtują się co prawda różnie, generalnie niosą jednak ze sobą wcześniejszą interwencję (policyjną) oraz upolicyjnienie traktowania grupy nieletnich sprawców czynów karalnych. Strategie te są częścią gospodarowania ryzykiem, za którego realizację odpowiedzialność przejmuje prymarnie egzekutywa. Prewencyjnym i minimalizującym ryzyko strategiom interwencji towarzyszy rozwój sankcji skierowanych na osoby uprawnione do wychowania (rodziców) i przewidzianych na wypadek (zawinionego) zaniechania kontroli nad dziećmi.

Do arsenału środków prewencyjnych w USA już od dłuższego czasu należą programy antygangowe, niosące ze sobą z jednej strony specjalne ujęcie członków gangów w policyjnych systemach informacyjnych (z czym wiążą się zaostrzające kary konsekwencje w przypadku popełnienia czynów karalnych), a z drugiej strony zwiększające prewencyjną kontrolę zachowań poprzez indywidualne stosowanie godziny policyjnej (*curfew*) (Maxson/Hennigan/Sloane 2005). Powstanie nowych form kontroli, skierowanych na ścisły nadzór, represje i ściganie karne, stanowi odzwierciedlenie zmian w traktowaniu gangów, co jest zjawiskiem równoległym do zmian w ogólnym traktowaniu młodych sprawców czynów karalnych. Jeszcze w latach 60. i 70. XX wieku w centrum stały interwencje socjalne, bazujące na założeniu, że gangi i członkostwo w nich jest konsekwencją społecznie i ekonomicznie zdeprawowanego otoczenia. Interwencje socjalne zastąpione zostały represyjną polityką kryminalną.

W Zjednoczonym Królestwie wprowadzono w 1999 r. tzw. „Anti-Social Behavior Order”, będący reakcją na zachowania zakłócające spokój społeczny (Macdonald/Telford 2007). Punktem zaczepienia nie jest tu czyn karalny, lecz zakłócające spokój i wywołujące niepokój i strach otoczenia zachowanie. Na wniosek administracji gminy sąd może wydać nakaz, by dana osoba nie zachowywała

się więcej w sposób zakłócający spokój i wywołujący niepewność. Naruszenia zakazu zagrożone są karą pozbawienia wolności. Także tutaj na pierwszym planie umieszczono wcześniejsze wprowadzenie kontroli oraz koncentrację uwagi na grupy ryzyka.

W Ameryce Północnej oraz w Europie rozwija się ponadto policyjne programy skierowane na sprawców intensywnych (dla Niemiec – por. Steffen 2003), których założeniem jest również kontrola ryzyka. Stanowi to m.in. konsekwencję empirycznych badań nad „karierami” sprawców. Na płaszczyźnie międzynarodowej wykazały one, że pokaźna część ciężkiej przestępczości dzieci i młodzieży popełniana jest przez małą grupę młodych ludzi, nieposiadających jeszcze zdolności do odpowiedzialności karnej bądź wykazujących się odpornością wobec stosowanych przyjętych środków, wynikających z prawa karnego dla nieletnich i wobec działań natury pedagogicznej. Po ujęciu ich w policyjnych systemach informacyjnych strategia ta zakłada ścisły nadzór oraz zastosowanie posunięć prewencyjnych, które w Niemczech w ostatnich latach przyjęły m.in. formę „rozmowy z osobą zagrażającą” (niem. *Gefährdersprache*) (Lesmeister 2008). Tego typu konfrontatywne i towarzyszące im procedury znane są z kontroli chuliganizmu piłkarskiego, przemocy domowej, a ostatnio – terroryzmu. Osoby, o których policja sądzi, że mogłyby popełnić czyny karalne, są odwiedzane, aby poinformować je o tym, że objęte są szczególnym nadzorem, i aby przestrzec je przed podejmowaniem określonych działań. Programy dotyczące sprawców intensywnych oraz posunięcia z nimi porównywalne prymarnie mają charakter policyjny względnie odwracający niebezpieczeństwo. W toku zwalczania chuliganizmu piłkarskiego oraz terroryzmu strategie te prowadzą do powstawania europejskich i międzynarodowych sieci informacyjnych, z czego wynikają szczególne problemy z ochroną danych i respektowaniem praw podstawowych (Albrecht 2006).

Inna jeszcze strategia skierowana jest na rodziców lub na osoby uprawnione do wychowania dzieci i młodzieży będącej sprawcami czynów karalnych. Może ona się składać (jak w Irlandii) z zarządzeń sędziego, by poddać się alkoholowej lub narkotykowej kuracji odwykowej, by uczestniczyć w kursach wychowawczych bądź by otoczyć stałym i efektywnym nadzorem dzieci, które popełniły czyn karalny. Zarządzenie takie zawiera w sobie dozór nad skazanym w okresie próby i w przypadku zawinionego naruszenia jego rygorów skutkuje karą pieniężną oraz karą pozbawienia wolności. Porównywalne regulacje wprowadzono w Zjednoczonym Królestwie (Arthur 2004; na temat tendencji rozwojowych we Francji por. – Karsten 2003). Punktem wyjścia jest tu brak wymaganej prawnie nieformalnej kontroli społecznej.

ZUSAMMENFASSUNG

Mehr als hundert Jahre nach der Entstehung eines gesonderten Jugendstrafrechts stellen sich Veränderungen ein, die von dem Ausgangspunkt der stellvertretenden Erziehung durch staatliche Instanzen weggehen. Aus dem als verletzlich und gefährdet betrachteten kindlichen und jugendlichen Straftäter wird ein für die Tat und gegenüber dem Opfer des Straftat verantwortlicher Täter, schließlich ein Risiko, das beherrscht werden soll. Hierzu tragen verschiedene Entwicklungen bei, die international beobachtet werden können, jedoch nur in großen Linien zu einer Konvergenz der Praktiken des Umgangs mit jungen Straftätern führen. Nach wie vor sind die Unterschiede in der Festlegung von Strafmündigkeitsgrenzen erheblich; die systematische Einordnung des Jugendstrafrechts lässt ebenfalls große Differenzen erkennen. Auch der Gebrauch des Freiheitsentzugs und insbesondere seine Dauer verweisen auf erhebliche Diskrepanzen. Insgesamt stehen aber die Weichen für die Jugendkriminalpolitik und das Jugendstrafrecht in eine Richtung, die durch „common sense“, Sicherheit und Risikokontrolle vorgegeben wird.

Z języka niemieckiego przełożył
dr Wieńczysław Niemirowski

LITERATURA

- Adam, C./de Fraene, D./Jaspard, A./van Praet, S. (2009): *Enfermement des Mineurs Poursuivis Pour «Aggression Sexuelle sur Mineur»*. In: *Déviance et Société*, rocz. 33, s. 69–93.
- Afande, K. (1997): *Jeune délinquant et jeune marginal au Togo*. Aperçus de comparaison: Allemagne – France. Freiburg.
- Albrecht, H.-J. (2002): *Ist das deutsche Jugendstrafrecht noch zeitgemäß?* München.
- Albrecht, H.-J. (2006): *Fußball und Gewalt. Entwicklungen, Erklärungsansätze und Prävention*. Monatsschrift für Kriminologie und Strafrechtsreform, rocz. 89, s. 158–174.
- Albrecht, H.-J., Kilchling, M. (Hrsg.) (2002): *Jugendstrafrecht in Europa*. Freiburg i. Br.
- Ariès, P. (1996): *Geschichte der Kindheit*. 12. Aufl. München.
- Arthur, R. (2004): *Punishing Parents for the Crimes of Their Children*. Milton Keynes.
- Aubusson de Cavarly, B. (1999): *France 1998: La justice des mineurs bousculée*. In: *Criminologie*, rocz. 32, s. 83–99.
- Bala, N. C./Hornick, J. P./Snyder, H. N. (2002): *Juvenile Justice Systems. An International Comparison of Problems and Solutions*. Toronto.
- Blumstein, A./Rosenfeld, R. (1998): *Assessing Recent Ups and Downs in U.S. Homicide Rates*. The National Consortium on Violence Research.
- Cassidy, D./Harper, G./Brown, S. (2005): *Understanding Electronic Monitoring of Juveniles on Bail or Remand to Local Authority Accommodation*. Home Office, London.
- Cohen, S. (1985): *Visions of Social Control*. Cambridge.
- Cornils, K. (2002): *Dänemark*. In: Albrecht, H.-J./Kilchling, M. (Hrsg.): *Jugendstrafrecht in Europa*. Freiburg, s. 27–50.
- de Mause, L. (1997): *Hört ihr die Kinder weinen? Eine psychogenetische Geschichte der Kindheit*. 9. Aufl., Frankfurt.
- Dillenburg, C. (2003): *Jugendstrafrecht in Deutschland und Frankreich: Eine rechtsvergleichende Untersuchung*. Köln.
- Doob, A. N./Tonry, M. (2004): *Varieties of Youth Justice*. In: Tonry, M./Doob, A.N.: *Youth Crime and Youth Justice. Comparative and Cross-National Perspectives*. Chicago and London, s. 1–20.

- Dünkel, F. (1988): *Zur Entwicklung von Mindestgrundsätzen der Vereinten Nationen zum Schutze inhaftierter Jugendlicher*. In: Zeitschrift für die Gesamte Strafrechtswissenschaft, rocz. 100, s. 361–384.
- Dünkel, F. (2008): *Die Europäische Empfehlung für inhaftierte und ambulant sanktionierte jugendliche Straftäter* (European Rules for Juvenile Offenders Subject to Sanctions and Measures, ERJOSSM) und ihre Bedeutung für die deutsche Gesetzgebung. In: Recht der Jugend und des Bildungswesens, rocz. 56, s. 375–403.
- Elliott, R./Airs, J./Easton, C./Lewis, R. (2000): *Electronically monitored curfew for 10- to 15-year-olds – report of the pilot*. London.
- Etzioni, A. (1998): *Community Watch*. In: *National Institute of Justice (Hrsg.): What Can the Federal Government Do to Decrease Crime and Revitalize Communities?* Washington, s. 21–23.
- Gaberle, A. (2002): *Polen*. In: Albrecht, H.-J., Kilchling, M. (Hrsg.): *Jugendstrafrecht in Europa*. Freiburg, s. 303–316.
- Gerstein, H. (1996): *UN-Kinderrechte und Jugendkriminalrecht*. DVJJ-Journal, rocz. 7, s. 13–15.
- Graham, J. (1998): *Aktuelle Entwicklungen in der Jugendjustiz in England und Wales*. In: DVJJ-Journal, rocz. 9, s. 317–321.
- Greenwood, P. W. (1996): *Responding to Juvenile Crime: Lessons Learned*. In: *The Juvenile Court*, rocz. 6, s. 75–85.
- Griffin, P./Torbet, P./Szymanski, L. (1998): *Trying Juveniles as Adults in Criminal Court: An Analysis of State Transfer Provisions*. Report. Washington.
- Guidelines for the Prevention of Juvenile Delinquency. Adopted by the General Assembly as resolution 45/112 on the recommendation of the Eighth Congress 1990 (Riyadh Rules).
- Harrikari, T./Satka, M. (2006): *A New Regime of Governing Childhood? Finland as an Example*. In: *Social Work & Society*. The International Online Only Journal, rocz. 4, www.socwork.net/2006/2/series/transition
- Herz, A. (2002): *England/Wales*. In: Albrecht, H.-J., Kilchling, M. (Hrsg.): *Jugendstrafrecht in Europa*. Freiburg, s. 81–136.
- Home Office (1997): *No More Excuses: A New Approach to Tackling Youth Crime in England/Wales*. London.
- Hood, R./Hoyle, C. (2008): *The Death Penalty: A Worldwide Perspective*. 4. Aufl., Oxford.
- Jehle, J.-M./Lewis, C./Sobota, P. (2008): *Dealing with Juvenile Offenders in the Criminal Justice System*. In: *European Journal of Crime Policy and Research*, rocz. 14, s. 237–247.
- John Muncie, J. (2008): *The 'Punitive Turn' in Juvenile Justice: Cultures of Control and Rights Compliance in Western Europe and the USA*. In: *Youth Justice*, rocz. 8, s. 107–121.
- Johnson, D. (2009): *Anger about crime and support for punitive criminal justice policies*. In: *Crime & Punishment*, rocz. 11, s. 51–66.
- Jung, H. (1994): *Jugendgerichtsbarkeit und Menschenrechte*. In: DVJJ-Journal 1994, s. 220–223.
- Karsten, A. (2003): *Das französische Jugendstrafrecht. Die Auswirkungen der französischen Strafrechtsreform vom 9. September 2002 auf das französische Jugendstrafrecht*. In: *Zeitschrift für Jugendkriminalrecht und Jugendhilfe*, rocz. 14, s. 382–388.
- Kiessl, H. (2001): *Die Regelwerke der Vereinten Nationen zum Jugendstrafrecht in Theorie und Praxis. Eine empirische Untersuchung über ihre Anwendung hinsichtlich der freiheitsentziehenden Maßnahmen bei delinquenten Kindern und Jugendlichen in Südafrika*. Freiburg.
- Krug, E. G./Dahlberg, L.L./Mercy, J.A./Zwi, A.B./Lozano, R. (2002): *World Report on Violence and Health*. Geneva.
- Kyvsgaard, B. (2004): *Youth Justice in Denmark*. In: Tonry, M., Doob, A.N. (Hrsg.): *Youth Crime and Youth Justice. Comparative and Cross-National Perspectives*. Chicago, s. 349–390.
- Lagrange, H./Oberti, M. (2006): *Émeutes Urbaines et Protestations*. Paris.

- Lappi-Seppälä, T. (2006): *Finland: A Model of Tolerance?* In: Muncie, J./Goldson, B. (Hrsg.): *Comparative Youth Justice*. London.
- Lesmeister, D. (2008): *Polizeiliche Prävention im Bereich jugendlicher Mehrfachkriminalität. Dargestellt am tatsächlichen Beispiel des Projekts „Gefährderansprache“ des Polizeipräsidiums Gelsenkirchen*. Hamburg.
- Macdonald, S./Telford, M. (2007): *The use of ASBOs against young people in England and Wales: lessons from Scotland*. In: *Legal Studies*, rocz. 27, s. 604–629.
- MacKenzie, D. L./Hebert, E.E. (1996): *Correctional Boot Camps: A Tough Intermediate Sanction*. Washington.
- Marttunen, M. (2008): *Juvenile Criminal Justice: Comparative and Criminal Policy Perspective on Sanctioning Juveniles*. Helsinki.
- Maxson, C. L./Hennigan, K.M./Sloane, D.C. (2005): *It's Getting Crazy Out There: Can a Civil Gang Injunction Change a Community?* In: *Criminology & Public Policy*, rocz. 4, s. 577–606.
- McAuley, M./Macdonald, K.I. (2007): *Russia and Youth Crime. A Comparative Study of Attitudes and their Implications*. In: *British Journal of Criminology*, rocz. 47, s. 2–22.
- Meinhof, U. (1971): *Bambule. Fürsorge für wen?* Berlin.
- Mestitz, A./Ghetti, S. (2005): *Victim-Offender Mediation with Youth Offenders in Europe. An Overview and Comparison of 15 Countries*. Dordrecht.
- Ministry of Justice (2002): *Second Periodic Report by the Kingdom of the Netherlands on the Implementation of the UN Convention on the Rights of the Child*. Den Haag.
- Moore, R. (2005): *The Use of Electronic and Human Surveillance in a Multi-Modal Programme*. In: *Youth Justice*, rocz. 5, s. 17–32.
- Naucke, W. (1988): *Deutsches Kolonialstrafrecht 1886–1918*. In: *Rechtshistorisches Journal*, rocz. 7, s. 297–315.
- Nemitz, J. C. (2002): *Finnland*. In: Albrecht, H.-J., Kilchling, M. (Hrsg.): *Jugendstrafrecht in Europa*. Freiburg, s. 137–156.
- Pitts, J./Kuula, T. (2005): *Incarcerating Young People: An Anglo-Finnish Comparison*. In: *Youth Justice*, rocz. 5, s. 147–164.
- Platt, A. (1977): *The Child-Savers. The Invention of Delinquency*. 2. Aufl., Chicago.
- Pratt, J. (2000): *The Return of the Wheelbarrow Men; or, the Arrival of Postmodern Penalty?* In: *British Journal of Criminology*, rocz. 40, s. 127–145.
- Rules for the Protection of Juveniles Deprived of Their Liberty. Adopted by the General Assembly as resolution 45/113 on the recommendation of the Eighth Congress 1990 (Havana Rules).
- Schüler-Springorum, H. (1987): *Die Mindestgrundsätze der Vereinten Nationen für die Jugendgerichtsbarkeit*. In: *Zeitschrift für die Gesamte Strafrechtswissenschaft*, rocz. 99, s. 809–820.
- Schüler-Springorum, H. (1992): *Die Richtlinien der Vereinten Nationen für die Prävention von Jugendkriminalität*. In: *Zeitschrift für die Gesamte Strafrechtswissenschaft* 104, s. 169–184.
- Schumann, K. F. (1993): *Schutz der Ausländer vor rechtsradikaler Gewalt durch Instrumente des Strafrechts?* *Strafverteidiger*, rocz. 13, s. 324–328.
- Snyder, H. N./Sickmund, M. (1999). *Juvenile offenders and victims: 1999 National report*. Pittsburgh.
- Standard Minimum Rules for the Administration of Juvenile Justice. Adopted by the General Assembly, 29 November 1985 (resolution 40/33), on the recommendation of the Seventh Congress (Beijing Rules).
- Statistisches Bundesamt (2008): *Rechtspflege. Strafvollzug 2007 – demographische und kriminologische Merkmale der Strafgefangenen zum Stichtag 31.3. Wiesbaden*.
- Statistisches Bundesamt (2009): *Rechtspflege Strafvollzug – Demographische und kriminologische Merkmale der Strafgefangenen zum Stichtag 31.3. Wiesbaden*.

- Steffen, W. (2003): *Mehrfach- und Intensivtäter: Aktuelle Erkenntnisse und Strategien aus dem Blickwinkel der Polizei*. In: Zeitschrift für Jugendkriminalrecht und Jugendhilfe, rocz. 14, s. 152–159.
- Stevens, A./Kessler, I./Gladstone, B. (2006): *Review of Good Practices in Preventing Juvenile Crime in the European Union*. Canterbury.
- Streib, V. L. (1998): *Moratorium on the Death Penalty for Juveniles*. In: Law and Contemporary Problems, rocz. 61, s. 55–87.
- Swedish Prison and Probation Service, Information Department (2006): Norrköping.
- Tonry, M./Doob, A. N. (Hrsg.) (2004): *Youth Crime and Youth Justice. Comparative and Cross-National Perspectives*. Chicago and London.
- Tonry, M./Moore, M. H. (Hrsg.) (1998): *Youth and Violence*. Chicago and London.
- U.S. Department of Justice (2000): *Teen Courts: A Focus on Research*. Washington.
- Valkova, H. (2002): *Tschechische Republik*. In: Albrecht, H.-J., Kilchling, M. (Hrsg.): *Jugendstrafrecht in Europa*. Freiburg, s. 437–454.
- van Kalmthout, A. (2002): *Niederlande*. In: Albrecht, H.-J., Kilchling, M. (Hrsg.): *Jugendstrafrecht in Europa*. Freiburg, s. 225–268.
- von Hofer, H. (2003): *Entwicklungstendenzen und Reformstrategien im schwedischen Jugendstrafrecht*. In: DVJJ (Hrsg.), *Jugend, Gesellschaft und Recht im neuen Jahrtausend. Blick zurück nach vorn*. Mönchengladbach, s. 512–522.
- von Trotha, T. (1988): *Zur Entstehung von Recht. Deutsche Kolonialherrschaft und Recht im „Schutzgebiet Togo“*, 1884-1914. In: Rechtshistorisches Journal, rocz. 7, s. 317–346.
- Walgrave, J./Mehlbye, J. (Hrsg.) (1998): *Confronting Youth in Europe – Juvenile Crime and Juvenile Justice*. Kopenhagen.
- Walter, M. (2001): *Jugendkriminalität*. 2. Aufl., Berlin.
- Winterdyk, J. A. (Hrsg.) (2002): *Juvenile Justice Systems: International Perspectives*. 2. Aufl., Toronto.
- WODC (2006): *European Sourcebook of Crime and Criminal Justice Statistics 2006*. Den Haag.
- Young, M.C./Gainsborough, J. (2000): *Prosecuting Juveniles in Adult Court. An Assessment of Trends and Consequences*. Washington.
- Nellis, A., King, R.S. (2009): *No Exit. The Expanding Use of Life Sentences in America*. Washington.